

CSIMA PÉTER

Őrhegyek a kataszteri térképeken

Előzmények

Tájkutatási munkáim során viszonylag nagy számban talákoztam Őrhegy, Leshegy, Látóhegy, Strázsahegy helynevekkel. A nyelv kutatók megállapításai szerint ezek a nevek az adott hely egykori védelmi funkciójára utalnak.¹ A tájtörténet kutatója számára a helynevek és a táji adottságok együttes vizsgálata a régebbi korok tájhasználatának és a táj alakításának feltárásához is segítséget adhat.

A három észak-magyarországi megyében található korábbi kutatási és tervezési területeimen a felsoroltak közül Őrhegy nevű magaslatokra akadtam a leggyakrabban. Kezdetől érdekelt, szerettem volna tudni, hogy vajon mi lehetett azok védelmi szerepe, van-e valamilyen rendszer az elhelyezkedésükben, és egyáltalán, mikor kaphatták az elnevezésüket? Mindezek meghatározásának érdekében első lépésként áttekintettem az Őrhegyeket említő, a szakirodalomban közölt néhány középkori oklevelet, a témára vonatkozó nyelvészeti és történeti földrajzi irodalmat, valamint a történeti térképeket. Utóbbiak között a katonai felméréseket, a települések úrbéri/tagosítási és kataszteri térképeit néztem át. A mai helyzetet az 1:10 000-es méretarányú topográfiai térképeken, valamint az aktuális turistatérképeken és a helynévtárakban vizsgáltam. A kutatás fontos módszerének tekintettem az Őrhegyek terepi azonosítását is, annak során meghatá-

roztam azok tájszerkezeti helyzetét az egyéb domborzati elemekhez, a felszíni vizekhez, valamint a legközelebbi településekhez viszonyítva. Eddigi részeredményeimet, következtetéseimet 2016-ban tájtörténeti szakmai konferencián ismerttettem.²

Most kizárólag azt kívánom bemutatni, hogy a kataszteri térképek – azok közül első sorban a birtokvázlatok – milyen segítséget adtak a három megye teljes területére kiterjesztett vizsgálataimhoz.³

Eredmény

A három megyében összesen 36 Őrhegy helynevet találtam 25 település kataszteri térképein.⁴ (További három érintett település kataszteri térképét nem sikerült megtalálnom, nyolc esetben pedig a kataszteri térképek nem jelölik az egyébként ott korábban és ma is Őrhegy néven ismert helyet.) Az látható, hogy amíg az összes többi történeti és mai térképi forrás domborzati elemeket, azaz magaslatokat nevez meg Őrhegy-ként, a kataszteri térképek nem azokat, hanem szántóföldi dűlőket, legelőt, szőlőt vagy erdőtömböt. A magaslatok Őrhegy megnevezése ugyanis az érintett települések többségénél átment azokról a hegyen, a hegy egy részén vagy a hegy lábánál fekvő, mezőgazdasági hasznosítású területre is, illetve néhol a hegyet borító erdőtömb megnevezése lett.

1 RESZEGI KATALIN: *Hegynevek a középkori Magyarországon*. Debrecen, 2011. KISS LAJOS: *Földrajzi nevek etimológiai szótára*. Bp., 1988. *Korai magyar helynévszótár, 1000–1350*. Szerk.: HOFFMANN ISTVÁN. Debrecen, 2005. KRISTÓ GYULA – MAKK FERENC – SZEKFŰ GYULA: Szempontok és adatok a korai magyar határvédelem kérdéséhez. *Hadtörténeti Közlemények*, 20. (1973) 4:639–660.

2 CSIMA PÉTER: Őrhegyek az észak-magyarországi tájban. *A táj változásai a Kárpát-medencében*. Szerk.: FÜLEKY GYÖRGY. Gödöllő, 2016. 80–86.

3 A vizsgált térség a kataszteri felmérések idején 1881-ig még hat vármegye – Abaúj, Borsod, Gömör, Heves, Torna és Zemplén – területére esett. 1881-ben Abaúj és Torna vármegye egyesült. Az elemzésbe bevont települések felmérése 1867–1892 között történt.

4 Habsburg Birodalom – kataszteri térképek. (<https://mapire.eu/hu/map/cadastral>, letöltés: 2020. augusztus 24.).

■ 1. Sajómercsse, 1891 (MNL OL, S 78 - 83. téka - Sajómercsse - 9.)

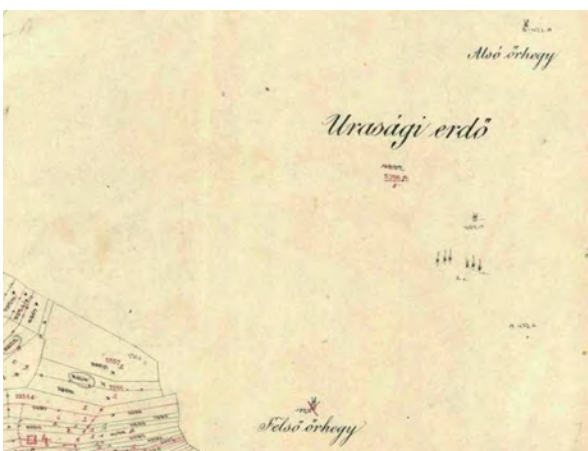
■ 2. Órhegy Sajómercsse mellett (a fényképfelvételeket a szerző készítette)

Öt esetben a térkép szerkesztője a dűlőnév mellett földmérési jellel megjelölte és megnevezte a magaslati pontot is. Így történt Sajómercsse (1–2. kép), Alsószuha és Felsőtárkány esetében, valamint az Északi-Bükk hegyei között fekvő két falu, Borsodbóta és Sáta közötti határ közös pontjánál, mindkét település térképén. Alsószuhán a dűlő „Órhegy alja” neve, Sátán pedig a magaslat „Órhegy tető” neve bizonyítja azt, hogy nem azonos helyet írtak fel kétszer a térképre.⁵

Nagyloc kataszteri térképén az Órhegy felirat közvetlenül a hegy legmagasabb pontját mutató földmérési jel mellé került, ezért eb-

ben az esetben sokkal inkább gondolhatjuk azt, hogy a név nem az egyébként magyarázó grafikával egyértelműen jelzett erdőtömböt, hanem a hegycsúcsot jelöli, az erdő pedig itt nem kapott nevet.⁶

Ritkán ugyan, de előfordul, hogy egy településen két szomszédos magaslatnak egyaránt Órhegy a neve. Így például Felsőnyáradon, ahol a kataszteri térkép összevonva „Kis és Nagy Órhegy” névvel jelöli a falu és a kettős magaslat közötti sík felszínén fekvő, szántóként művelt dűlőt. A vizsgált térségben hasonlóképpen kettős Órhegye van Bánfalvának is (ma Bánhorváti része; 3–4. kép). A kataszteri

■ 3. Bánfalva, 1891 (LTK)

■ 4. Kettős Órhegy Bánfalván

5 Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (= MNL OL), S 78 Kataszteri gyűjtemény, Térképek (= S 78) - 83. téka - Sajómercsse - 9., 84. téka - Sáta - 7., 73. téka - Bóta - 12. Alsószuha, Felsőtárkány térképeit a Lechner Tudásközpont archívuma (= LTK) őrzi.

6 A térképet az LTK őrzi.

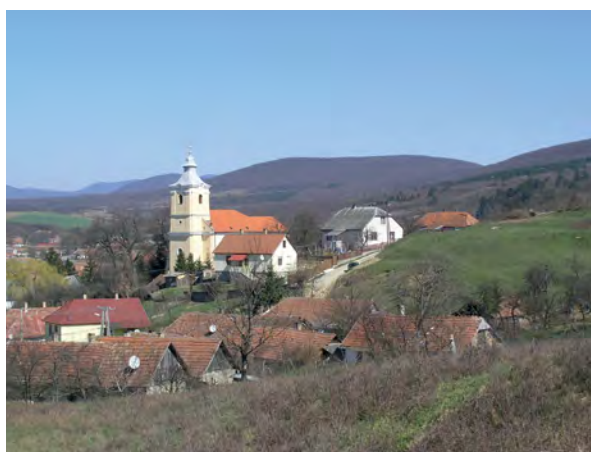
■ 5. Borsodbóta–Sáta, 1891 (MNL OL, S 78 - 84. téka - Sáta - 7., 73. téka - Bóta - 12.)

■ 6. Örhegy Borsodbóta–Sáta határán Sáta felől

■ 7. Gönc–Telkibánya, 1867 (LTK)

■ 8. Örhegy Gönc–Telkibánya határán Gönc felől

térkép az „Urasági erdő” megnevezésű erdőtömbön belül a két magaslattal jelölt földmérési jellel és azok mellett „Alsó örhegy”, illetve „Felső örhegy” nevekkel.⁷

Néhány Örhegy – ezen most a domborzati elemet, a magaslattal értve – két település közötti határpont lett. Így például a már említett Borsodbóta és Sáta (5–6. kép), továbbá Lak és Szakácsi falvak közös Örhegye. Ezen a két helyen a határpontot mindkét település lakossága a magáénak érezte, ezért aztán a hegy lábánál mindkét oldalon olvasható az Örhegy dűlőnév. Ugyancsak közös határpontja az Örhegy Göncnek és Telkibányának (7–8. kép). A bányavárosi rangot kapott Telkibánya ha-

tárpontjait, közöttük az Örhegyet a Nagy Lajos király által kiküldött bizottság jelölte ki és írta le 1341-ben. A kataszteri térképen azonban csak a gönci oldalon olvasható Örhegy az erdő megnevezéseként, az erdőtömb telkibányai oldalának neve Faluerdő lett. Zabar és Szilaspongy, valamint Váraszó és Erdőkövesd Örhegy nevű határpontja mellett is csak az egyik oldalon, Zabaron, illetve Váraszón kapott a dűlő Örhegy nevet a térképen.⁸

A Hernád völgyének peremén fekvő Boldogkőváraljának és a hegyekkel körbevett kis-medencébe települt Arkának is közös Örhegye van (9–10. kép), a hosszan elnyúló alacsony dombon két magasponttal. A két csúcsból

7 A térképeket az LTK őrzi.

8 Lak, Szakácsi, Gönc, Telkibánya, Váraszó és Erdőkövesd térképeit a Lechner Tudásközpont archívuma őrzi. MNL OL, S 78 - 143. téka - Zabar - 9., 141. téka - Pogony - 4–17.

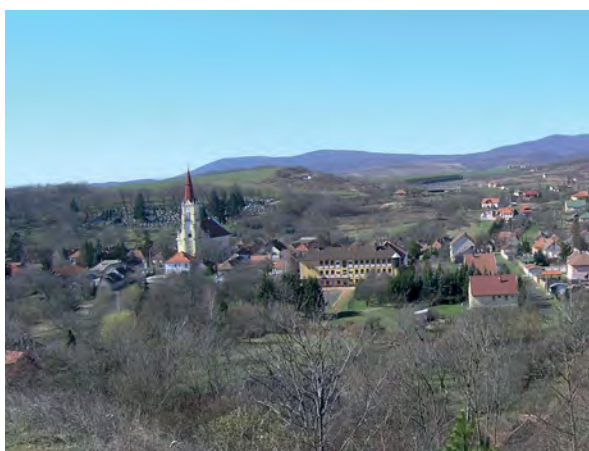
■ 9. Boldogkőváralja–Arka, 1867 (LTK)

■ 10. Órhegy Boldogkőváralja és Arka határán

■ 11. Cserépfalu, 1888 (LTK)

■ 12. Órhegy Cserépfalu mellett

egy-egy a két település területére esik, a határ vonala pedig a közöttük lévő mélyedésben húzódik. Boldogkőváralján erdős terület, Arkán kisparscellás szántóföldi dűlő kapta az Órhegy nevet.⁹

A vizsgált három megyében egyedüli esetenként a bükkaljai Cserépfalun – valószínűleg országosan is ritkaságként – két egymástól távol eső Órhegy nevű magaslat van. Az egyik a falu közvetlen közelében lévő alacsony domb, kisparscellás szántóként művelve, helyét a kataszteri térképen dűlőnév mutatja (11–12. kép). A másik a falutól messze, a Bükk hegység belső részében erdőtömb nevéként került a térképre. További két helynév is utal erre az Órhegyre „Órhegy lápa” és „Órhegy kiskút” formában,

a magaslat csúcsát pedig földmérési jel mutatja.¹⁰

Monok ideiglenes felmérésének térképázata a belterület és a határ közötti, viszonylag nagy kiterjedésű területet nevezi meg Órhegyként. Csak a birtoktérképről derül ki, hogy ezen a földterületen kisparscellás szántó, fás legelő és zárt erdő egyaránt volt. Utóbbi ugyanis a fás területrészt és a szántót külön is megnevezte, mindkettőt „Alsó órhegy” névvel.¹¹

A három település, Felsőkelecsény–Dövény–Zubogy közös határpontján lévő „Órfatető” nevű, erdővel borított magaslat lábánál csak Felsőkelecsény kataszteri térképén olvasható dűlőnévként Órhegy. Egyedül ez a dűlőnév a bizonyíték arra, hogy a 19. században

9 A térképeket az LTK őrzi.

10 A térképet az LTK őrzi.

11 MNL OL, S 78 - 333. téka - Monok - 3. A kataszteri térképet az LTK őrzi.

■ 13. Mikófalva, 1888 (MNL OL, S 78 - 120. téka - Mikófalva - 5.)

■ 14. Őrhegy Mikófalva mellett

■ 15. Perkupa, 1868 (LTK)

■ 16. Őrhegy Perkupa mellett

még két vármegye (Borsod és Gömör) közös határpontját jelölő különleges, egyedi magaslatnév az Őrhegyekhez hasonló eredetű volt és hasonló funkciót jelzett.¹²

Négy településen azok beépített területének közvetlen szomszédságában található az Őrhegy nevű magaslatok, amelyek valójában dombok. Közülük csak a mikófalvi Őrhegy tengerszint feletti magassága haladja meg kissé a 300 métert (13–14. kép). A kataszteri térképeken mindegyiküknél dűlőnévként szerepel az Őrhegy felirat. Mind korabeli, mind mai hasznosításuk változatos képet mutat. Egerbakta korábban szántóföldként hasznosított Őrhegye mára teljesen beépült, egyedülként a vizsgált térségben. A maconkai Őrhegy teljes

felszíne szántóként művelt. A mikófalvi Őrhegy legelőgyepként hasznosított, csak a hegylábi terület rész erdősült. Perkupán az Őrhegy dűlőnév a magaslat északi lábánál fekvő, a falu és az erdő közötti, kisparcellás területet jelöli (15–16. kép).¹³

Bujákon nem a falu, hanem a Várhegy szomszédságában található az Őrhegy magaslat. Annak a déli és keleti oldalát elfoglaló szőlődűlő kapta a kataszteri térképen az Őrhegy nevet. Jelenleg az egész magaslatot erdő borítja. Monajon a kataszteri térkép az utolsó forrása a falutól messzebb fekvő dűlő Őrhegy neve sem az újabb térképeken, sem a megye földrajzi neveinek tárában már nem olvasható. Végül megemlítem az eddig felsorolt említett

¹² A térképet a Lechner Tudásközpont archívuma őrzi.

¹³ MNL OL, S 78 - 120. téka - Mikófalva - 5. Perkupa térképét az LTK őrzi.

településektől távol eső, a Bodrogzug keleti felén lévő Órhegy tanyát és a mellette fekvő Órhegy nevű dűlőt. A hely a kataszteri felmérés idején Láca külterületén volt, jelenleg Dámóc faluhoz tartozik.¹⁴

Összegzés

A 25 település kataszteri térképein talált 36 Órhegy helynév 24 domborzati magaslathoz köthető, azokról kapták nevüket a szántóföldi dűlők, legelő- vagy erdőterületek, egy esetben egy tanyacsoport. A katonai felmérések

térképei a hadászati szempontokat előtérbe helyezve Órhegyként minden esetben kizárólag magaslatokat jelöltek. A kataszteri térképek, fő céljuknak megfelelően, a birtokhatárokat és a tájhasználatot mutatták be, aminek az azonosításához, a tájékozódáshoz fontos támpontot nyújtottak a dűlőnevek, ezért többségükre azok megnevezéseként kerültek fel az Órhegyek. A cikkben három észak-magyarországi megye Órhegy helyneveinek számbavételét térkép-kivágatokkal és néhány Órhegy magaslattal bemutató saját fotóval illusztráltam.

■ Órhegytanya Láca kataszteri térképén, 1866 (elérhető a www.mapire.eu oldalon, az eredeti szelvényt az LTK őrzi)

14 A térképeket az LTK őrzi.